

SEFERÎLİK ve HÜKÜMLERİ

Prof. Dr. Fahrettin ATAR Prof. Dr. Bedreddin ÇETİNER
Dr. Emin AŞIKKUTLU Doç. Dr. İsmail YİĞİT
Yrd. Doç. Dr. Abdullah ÖZCAN Doç. Dr. Vecdi AKYÜZ
Prof. Dr. Beşir GÖZÜBENLİ Prof. Dr. Mehmet ERKAL
Prof. Dr. Hamdi DÖNDÜREN Prof. Dr. Hamza AKTAN
Doç. Dr. Davut YAYLALI Prof. Dr. Celal YENİÇERİ
Prof. Dr. Yunus Vehbi YAVUZ Prof. Dr. Mustafa BAKTİR
Doç. Dr. Faruk BEŞER Doç. Dr. Abdülaziz BAYINDIR
Âyetullah Ca'fer SÜBHÂNİ Prof. Dr. Mustafa ÖZ
Prof. Dr. Ziya KAZICI Doç. Dr. Ali Murat DARYAL
Doç. Dr. Mehmet ERDOĞAN

BU KİTAP

İSLAMİ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
TARAFINDAN HAZIRLANMIŞTIR

ENSAR NEŞRİYAT

SEFER HÜKÜMLERİ VE AHKÂMIN DEĞİŞMESİ

Dr. Mehmet ERDOĞAN
M.Ü. İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

Sefer'in tanımı Sefer kelimesi sözlükte uzun süre çıkmak, yol almak, bir hamlede gidilip dönülemeyecek bir yere gitmek üzere yola çıkmak gibi anlamlara gelir (1). İstilâhî anlamda ise şu şekilde tarif edebiliriz:

Sefer: Şer'an yolcu sayılabilecek bir mesafeye gitmek üzere yola çıkmaktır (2).

Sefer Ruhsat Hükümleri: Şer'an seferi sayılan kimseler için bazı özel ruhsat hükümleri bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Dört rekatli namazları kısaltarak kılma,
2. Namazları birleştirerek kılma,
3. Ramazan orucunu daha sonra tutmak üzere erteleme,
4. Mest üzerine mesh süresini uzatma,
5. Cuma ve bayram namazlarına isterse katılmama (3),
6. Kurban kesmeme,
7. Kadınların yanlarında bir yakını olmadan yola çıkmamaları.
8. İbn Sebîle sekât

Sefer Konusunda İhtilâflar: Seferiliğin ruhsat sebebi olduğunda hemfikir olan fukaha, şu konularda ihtilâf etmişlerdir:

1. Ruhsat hükümleri doğuracak şer'î seferin süresi ne kadardır?
2. Namazı kısaltmanın hükmü nedir?
3. Ruhsat hükümleri doğuracak şer'î seferin mahiyeti/amacı ne olacaktır?
4. Yolculuğun ve ona bağlı olarak hükümlerin uygulanması ne zaman başlayıp, ne zaman sona erecektir?
5. İkamet kavramı ve bunların ölçüsü nedir? (4).

1. Ruhsat Hükümleri Doğuracak Şer'î Seferin Süresi

Bu konuda çok farklı görüşler bulunmaktadır:

Zahirîler, uzak-yakın her türlü yolculuğun ruhsat hükümlerini doğuracağı görüşündedirler (5).

İmam Mâlik, İmam Şafiî ve İmam Ahmed, şer'î sefer müddetinin en az dört berîdlik yani normal bir yürüyüşle bir günlük mesafe kadar olması gerektiğini söylemektedirler (6). İmam Ebû Hanîfe ise, süreyi üç günlük yol olarak belirlemektedir.

Problemin Günümüze Taşınması ve Ahkâmın Değişmesi Açısından Ele Alınması

Kanaatimizce sefer müddeti ve günümüze taşınmasıyla ilgili problem, her mezhep müntesiblerinin kendi mezhep imamlarına ait görüşü esas almaları, asıl kaynak durumunda olan nassları gözardı etmelerinden kaynaklanmaktadır. Örnek olarak Hanefî mezhebini ele alalım:

Hanefî mezhebinin seferîlik hakkındaki görüşünün kısa bir özeti: Seferîlikle ilgili Hanefî görüşü şu iki hadise dayandırılmaktadır: *"Mukim bir gün bir gece, yolcu da üç gün üç gece mesheder."* (7) *"Allah'a ve ahiret gününe inanan hiçbir kadına, beraberinde mahrem biri olmadan üç gün üç gece mesafelik bir yolculuğa çıkması helâl olmaz."* (8). Sonra şöyle denilir: Bir insan gün boyunca devamlı yol alamaz. Senenin en kısa günleri esas alınır. "Li'l-ekseri hukmu'l-kull" gereğince, en kısa bir günün yarısından fazlası altı saat eder. Buna göre üç günlük yol, onsekiz saat süren bir yol demektir (9). Veya şöyle denir: Bir insan normalde bir günde ancak bir konaklık yol alır. Öyleyse üç günlük yol, üç konaklık yol demektir.

Her hâl ü kârda gidilen yola itibar edilir. Aynı yere giden daha uzun ya da daha kısa yol olabilir. Önemli olan gidilen yoldur. Hız olarak da her yolun kendisine uygun normal bir hızı esastır.

Kara yolunda yaya ya da kervan yürüyüşü esas alınır. Hızlı giden vasitalara itibar olunmaz. Engebeli ve dağlık yollarda da önemli olan yine zamandır; düz ova yoluna nisbetle daha az yol alınmasının önemi yoktur. Deniz yolculuğunda rüzgârın normal olduğu andaki seyri esas alınır (10). Özetlemek gerekirse hadiste geçen üç gün üç gece ifadesi süre olarak on sekiz saatlik yol şeklinde mezhepte yer etmiştir. Bunun üç konaklık (11) yol şeklinde bir yorumu da bulunmaktadır. Ancak sonuç, Serahsî'nin ifadesiyle üç gün ya da üç konak hesabıdır (12) ya da İbnu'l-Hümâm'ın belirttiği üzere, gideceği yol ne olursa olsun esas olan sadece müddettir (13).

Hanefî Mezhebi Görüşünün Günümüze Taşınması

Geçirilen uzun ve durağan bir dönem için konu hakkında her hangi bir problemle karşılaşılmaz. Mezhebtteki mevcut yorum ihtiyaçları karşılamaktadır. Ama günümüze doğru gelindikçe özellikle yeni ve hızlı ulaşım vasıtaları ortaya çıkıp yaygın bir hal aldıkça konu ile ilgili mezhep yorumunun, günümüz şartlarına göre yeniden gözden geçirilmesi zarureti ortaya çıkmıştır. Şimdi bu yorumlardan üç tanesini kısaca arz etmek istiyoruz:

i. Elmalılı Hamdi Yazır'ın görüşü

Mezhebe göre sefer müddeti on sekiz saattir. Meselenin esasî âdete dayanmaktadır. Adetler muttarid olunca muteber olur. Günümüzde tren yolculuğu âdet hâlini almıştır. Dolayısıyla demiryolu ile yapılan yolculuklarda normal trenle on sekiz saatlik yol esas alınmalıdır. İhtiyat da bunu gerektirir. İleride otobüs ve uçak yolculukları da âdet halini alırsa trende olduğu gibi onların da kendi yollarının vasatî seyri esas alınmalıdır. Bu bir ictihad değildir; fıkıh kitablarındaki tarif ve ta'îlin yeni hâdiseye tatbiki demek olan tahkîk-i menât (14) olmaktadır. Bu anlamda ictihad kıyamete kadar devam etmek zorundadır (15).

Bu anlamda ictihad kıyamete kadar devam etmek zorundadır(16)

ii. Ö. Nasuhi Bilmen'in görüşü

Merhum Bilmen, ülkemizde temel ilmihal kitabı olarak kabul görmüş eserinde şöyle demektedir:

Şer'î şerîf bakımından sefer: Muayyen bir mesafeye gitmektir ki, bu mütedil bir yürüyüş ile üç günlük, yani on sekiz saatlik bir mesafeden ibarettir. Buna üç merhale de denir.

Fukahâdan bazı zatlara göre sefer müddeti on sekiz fersahlık bir mesafeden ibarettir. Bir fersah üç mil, her mil ise 20 dakika sürecek olsa on sekiz fersah, 18 saat etmiş olur.

Yol, engebeli olduğu zaman fersahın itibara alınması hâlinde problem olacağını ifade eden Bilmen, dolayısıyla fersah bir mikyas sayılmamalıdır, dedikten sonra şunu ekler:

"Şu kadar var ki, fersaha itibar edildiği takdirde birçok meseleler halledilmiş olur. Mesela: Şömendöfer ile, tayyare ile olan yolculuklarda katedilecek arazinin kaç fersah olduğu nazara alınır, en az on sekiz fersahlık bir mesafe katedilmiş olunca sefer müddeti ta-

hakkuk etmiş, sefer hükmü cereyan etmeye başlamış olur. Artık seyir vasıtalarının hâlini nazara almaya ihtiyaç kalmaz. Filhakika eimme-i selâse de bu fersah cihetini kabul etmişlerdir. İmam Mâlik ile İmam Ahmed'e göre 16 fersah yani 48 mildir (80.640 km.)" (17).

iii- Osman Bektaş'ın Görüşü

Eski Erzurum Müftüsü merhum Bektaş hoca, günümüzde problemin önemli olan tarafının, hava ve demir yollarında uçak ve tren gibi yeni vasıtalarla yapılan yolculuk mesafesinin belirlenmesi olduğuna dikkat çektikten sonra konu ile ilgili Hanefî mezhebine ait kitablardan derlediği alıntılarla mezhep görüşünün üç gün üç gecelik bir zaman süresi olduğunu, hafifletme hükmüne illet sayılabilecek meşakkâtin (18) tam meşakkât olması gerektiğini, hükmün illetine tâbî bulunduğunu, yeni vasıtaların yaya yürüyüşüne asla benzetilemeyeceğini, bu gibi modern araçlarla yolculuk yapılması hâlinde belirtilen sürenin altında yapılacak yolculuklarda hükme mesnet teşkil eden tam meşakkâtin gerçekleşmeyeceğini dolayısıyla bu gibi hallerde sefer ruhsat hükümlerinden istifade edilemeyeceğini, hem ihtiyat ilkesinin de bunu gerektirdiğini, yakîn olan ikamet hâlinin, tahakkuk ettiği şüpheli olan böylesi bir yolculukla ortadan kalkmayacağını söyler. Hoca, Elmalı'ya atıfta bulunur ve onu, getirdiği izahlardan dolayı över. Ancak kendisinin de onun gibi on sekiz saate itibar ettiğini açıkça belirtmez. Risâle'sinden anlaşılan, onun üç gün üç geceyi esas aldığıdır.

Görüşlerin Değerlendirilmesi

Bu görüşlerde yapılan şey, her şeyden önce mezhep görüşünün ya da mezhebe mesned teşkil eden nassın esas alınması ve ondan sonra problemin günümüze taşınmasıdır. Varılan sonuç esas itibarıyla, tahkîku'l-menât türünden yapılan bir işlemdir. Ayrıca birincisinde ve üçüncüsünde ihtiyat prensibine atıfta bulunmaktadır. Bilmen'in mezhebe rağmen fersaha itibarı öne sürmesi, pratik faydacı bir yaklaşım olmaktadır.

Seferîlikle İlgili Nasslar

Şimdi biz konu ile ilgili kaynaklarda yer alan nasslara bakmak istiyoruz:

Kur'ân'da şöyle buyurulmaktadır: *"Yolculukta bulunduğunuz zaman, eğer kâfirlerin size bir fenalık yapacağından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur."* (19).

İlgili hadisler:

Buhârî, attığı başlıkta Rasûlullah'ın (s.a.v.), bir gün bir gecelik yolu "sefer" diye isimlendirdiğini, İbn Ömer ile İbn Abbâs'ın dört berîdlik —ki on altı fersah eder— yolculukta namazlarını kısalttıklarını ve oruçlarını tutmadıklarını belirtir (20).

Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurur: "*Kadın, yanında mahrem bir yakını olmadan üç günlük yola çıkmasın!*" (21); "*Allah'a ve ahiret gününe inanan hiçbir kadına, beraberinde mahrem biri olmadan bir gün bir gece mesafelik bir yolculuğa çıkması helâl olmaz.*" (22).

Enes b. Mâlik'e, namazların kısaltılması hakkında sorduklarında şöyle der: "*Rasûlullah (s.a.v.), üç mil ya da üç fersahlık bir yere çıktığında, (dörtlü) namazlarını iki rekat kılardı.*" (23).

Hz. Ömer (r.a.), Zülhuleyfe'de iki rekat kılmış ve kendisinin aynen Rasûlullah'ın (s.a.v.) yaptığı gibi yaptığını söylemişti. Aynı şeyi, on yedi veya on sekiz mil mesafede bulunan bir köye gitmek üzere yola çıkan Şurahbil de yapmış, fiiline Hz. Ömer'in ve Rasûlullah'ın (s.a.v.) uygulamasını delil olarak göstermişti (24).

İbn Ömer (r.a.) şöyle demiştir: "*Rasûlullah (s.a.v.), şu Şehir'den (Medine'den), dışarı çıktığında tâ dönünceye kadar (dört rekattli farzları) ikiden fazla kılmazdı.*" (25).

Nassların Değerlendirilmesi ve Hanefî Görüşü

Âyette sefer mutlak olarak geçmektedir. Korku şartı ise, hadislerden ve uygulamadan anlaşıldığı üzere, namazların kısaltılması için gerekli ihtirâzî bir şart olmamakta, korku hâli olmasa bile kısaltılarak kılınması Allah'tan gelen bir sadaka olarak kabul edilmektedir (26).

Hadislerde ise geçen süreler farklılık arz etmektedir. Hanefîler "üç gün üç gece" şartını, mest üzerine meshin yolculuk esnasında üç gün üç gece süreceğini belirten hadis (27) ile bir kadının mahrem bir yakını olmadan üç gün yolculuk yapmasının helâl olmayacağını ifade eden hadisten çıkarmaktadırlar (28). Ayrıca üç günü esas almak ihtiyat gereği olmaktadır (29). Çünkü herkesin üzerinde ittifak ettiği süre bu olmaktadır. Oysa ki mest üzerine mesh hadisinden bu mânâyı çıkarmak zordur. Kaldı ki mest üzerine yolculuk hâlinde daha fazla süre ile mesh yapılabileceğini belirten, eğer bu konuda daha fazla bir talep bulunsaydı, Rasûlullah'ın (s.a.v.) bu kolaylığı vereceğini ifade eden hadisler de mevcuttur (30). Bu durumda seferin gerçekleşmesi için üç günden de fazla bir süre gerekir. Oysa hadis, yolculuk için gerekli şer'î süreyi belirleme gibi bir amacı

taşımaktan çok yolculuk zamanında işlerin kolaylaştırılması gerektiğini, mest giyenlerin üç güne kadar (ve hatta gerekirse daha da fazla) mesh yapabileceklerini ifade etmektedir (31).

Rasûlullah'ın (s.a.v.) mahrem bir yakını olmaksızın bir kadının yolculuk yapmasını yasaklayan hadisler, tek bir süre vermemekte, rivâyetlerde üç günden fazla (32), üç gün (33), üç gecelik (34), iki günlük (35), bir gün bir gecelik (36), bir berîdlik (yarım günlük)(37), şeklinde farklı süreler belirtilmektedir ve Rasûlullah (s.a.v.) hepsinde de "Lâ tûsâfir..." ya da "Lâ yahillu en tûsâfire..." gibi ifadeler kullanmak sûretiyle kadının bu işini yolculuk diye isimlendirmektedir (38). "Üç günde ittifak vardır" iddiası, ancak bizim görüşümüzde birleşilir gibi bir eğilimi çağrıştırmaktadır. Elbette ihtiyatlı olmak güzel bir şeydir (39). Ancak ihtiyata riâyet ilkesi İslâm'ın çok önemli bir özelliği olan "kolaylık" genel ilkesine ters düşecek bir mâhiyet almamalıdır (40).

Hükümler konulurken küllîlik ve umûmîlik esas alınır. Bazı cüz'îlerin hükümden beklenen maksadı gerçekleştiriyor olması genel için konulmuş olan hükmü değiştirmez (41). Sefer ruhsat hükümlerinin gerçek illeti elbette ki meşakkâttir. Ne var ki münzabıt olmadığı için sefer onun yerine ikame edilmiştir. Bu doğru olmakla birlikte hükme medar olacak meşakkâtın tam meşakkât olduğuna, bunun da gerçekleşmesi için en az üç gün üç gece (ya da en az kesintisiz on sekiz saat) sürecek fiilî bir yolculuğun gerektiğini ileri sürmek isabetli olmasa gerektir.

Bir kere şunu belirtelim ki, yükümlülüklerden gözetilen amaç, insanları meşakkâtve sıkıntıya sokmak değildir (42). Buna rağmen her yükümlülük mutlaka bir tür meşakkât içerir (43). Kaldı ki yeme-içme gibi fiillerde bile belli bir meşakkât bulunur. Bu noktadan hareketle şeriat güç dâhilinde olan meşakkâtleri iki kısma ayırır:

- i. Mutat halde olan meşakkâtler,
- ii. Mutat dışı olan meşakkâtler (44).

Şeriatın, bir tür meşakkât ve külfet içeren şeyleri teklifte bulunduğu şüphe yoktur. Ancak bu gibi şeyler eğer mütad iseler "meşakkât" diye isimlendirilmemektedir (45). Söz konusu meşakkât, yükümlülüğün amacı olmayıp, içerdiği maslahata ulaşılmasını temin için zorunlu olarak katlanılması gereken bir külfet ve zahmet olmaktadır. Kaldı ki, bu tür meşakkâtler genelde fiilin özünde bulunmamakta, onun tekrarından doğmaktadır. Namaz gibi ibadetlerin, günlük hayatımızı yürütmek için gerekli olan çalışmalarımızın (46) içerdiği meşakkâtler böyledir. "Cennet hoşâ gitmeyecek şeyler ile, cehennem de nefse hoş gelecek şeylerle çevrelenmiştir" (47) hadisi, bu manayı ifade ediyor olmalıdır.

Bir de mûtat dışı meşakkâtler vardır ki, bu tür meşakkâtler çoğu kez fiilin özünde bulunur ve o fiil bir kez işlense bile hemen kendisini gösterir (48). Takat üstü yükümlülüğe yer vermeyen İslâm şeriati, işte bu tür meşakkâtleri de dikkate alır ve onlar hakkında ruhsat hükümleri getirir, insanları zor duruma ve sıkıntıya sokacak her türlü aşırılıkları —ibadetlerde bile olsa— yasaklar (49). Elbette bazı hallerde meşakkât, arzu ve heveslere muhalefetten kaynaklanır ve vehmî olabilir (50). Bu tür meşakkâtlerden dolayı ruhsat verilmeyeceği aşikârdır. Zira şer'î hükümlerin konulmasından maksat, nefisleri arzu ve heveslerin peşine takılmaktan kurtarmak, onu alışkanlıklarından çıkarmaktır (51). Zorluk ve meşakkâtine rağmen cihad gibi bir çok hükmün emrolunması bunu gösterir.

İslâm şeriati, hükümlerinin olabildiğince yürürlükte olmasını ister ve bu konuda büyük bir kararlılık da gösterir. Bunun için de zarûretlere, ihtiyaçlara ve hatta tahsîniyyât kabîlinden olan şeyleri teşrîf için esas kabul eder (52), ortama itibar eder (53), mutad dışı olan meşakkâtleri dikkate alır ve kolaylaştırma (54) yolunu tutar. Sağduyu sahibi herkes kabul eder ki, yolculukta mûtat dışı bir meşakkât vardır. Hiçbir insan -konfor içinde maiyetiyle birlikte yolculuk yapan devlet erkânı, hükümdarlar bile (55)- kendi evindeki rahat ve huzuru yolculukta bulamaz. Nitekim Rasûlullah'ın (s.a.v.), yolculuğun azaptan bir parça olduğunu ifade etmesi (56) de bunu gösterir. Bunun için yolculuğun illâ şu kadar sürmesi şart değildir. Örfen yolculuk sayılan bir mesafe olması ve insanın psikolojik olarak kendisini buna harzırıyor olması yeterlidir.

Bu konuda Şah Veliyyullah Dihlevî şöyle der: "Şâri' Teâlâ'nın üzerine hüküm bina ettiği sefer, ikâmet, zina, hırsızlık ve daha başka kavramlar, ehl-i örf tarafından yerli yerinde kullanılan, mânâları bilinen şeylerdir. Bu gibi kavramların, efrâdını câmi' ağıârını mâni' bir tanımının yapılması, ancak bir tür ictihâd ve düşünme sonucu mümkün olabilir (...). Biz, sefer hakkında bazı örnekler bilmekteyiz. Bundan hareketle şöyle deriz: Sefer, örnek-leme (kısmet ve misâl) yoluyla malumdur. Dili konuşanların tümü tarafından bilinir ki, Mekke'den çıkıp, Medine'ye gitmek, Medine'den çıkıp Hayber'e gitmek, hiç kuşkusuz seferdir. Sahâbe uygulama ve sözlerinden Mekke'den Cidde'ye, Tâife ve Usfan'a gitmenin de sefer olduğu anlaşılmaktadır. Dört berîd mesafelik bir yere gitmenin de aynı şekilde sefer olduğu kesindir.

Yine dili konuşanlar bilirler ki, insanın ikamet mahallini terketmesi çeşitli şekillerde olur:

1. Bağa bahçeye, çifte çubuğa gidip gelmek,
2. Belli bir maksat olmaksızın başı boş dolaşmak,
3. Sefer.

Yine dili bilenler, bu mânâlardan her birini ifade etmek için ayrı ayrı kelimelerin kullanıldığını, bunlardan birinin diğeri yerine kullanılmadığını bilirler. Bu durumda yapılacak ictihâd, örfen ve şer'an sefer kelimesinin kullanılabilceği örneklerin araştırılması ve sebr ve taksim yöntemiyle diğerkısımlardan ayrılacağı özelliklerin tesbit edilmesidir (57).

Burada iki soru akla gelebilir:

1. İslâm, madem kolaylık istiyor, o zaman yolculuk esnasında namazı tümünden kaldırmalı değil miydi?

İslâm, kolaylaştırma ilkesini iskât, tenkîs, ibdal, takdîm, te'hîr, terhîs, tağyîr gibi yollarla gerçekleştirir (58). Sefer ruhsat hükümlerinde Cuma va bayam namazları ve kurban kesme yükümlülükleri düşürülmekte, dörtlü namazlar tenkîs edilmekte, edâ kazaya bırakılmakta, cem'-i takdîm ve cem'-i te'hîr yapılmaktadır...

Özellikle namazların —ki namaz İslâm dininin en önemli şeâirinden biri olmaktadır— düşürülmesi yerine, hafif bir bedel konulması yoluna gidilmiş, böylece hem terke alışmama sağlanmış, hem de bu önemli alanda nefsin bir boşluk hissetmemesi temin edilmiştir. Ayrıca konulan şer'î hükümlerin hayat devam ettikçe devam edeceği düşüncesi de mükelleflerin zihnine yerleştirilmek istenmiştir.

2. İkinci soru şöyle olabilir: Belli bir süreyi esas almadığımızda onun yerine neyi ikame edeceğiz? Bilindiği gibi hükme mesnet teşkil edecek olan şeyin açık ve munzabıt olması gerekmektedir.

Biz diyoruz ki sefer ile ilgili âyet mutlaktır. Hadislerde ise çok farklı sürelerden söz edilmektedir ve bu hadisler, bir esasın uygulanması, örnekleme ve şahsa özel uygulaması biçiminde gözükmektedir. İbn Kayyım'ın da dediği gibi, bunlar içerisinden birini esas alma imkânı yoktur (59). O zaman yapılacak iş, örf ve âdete baş vurmaktır. İnsanların örf ve âdete göre yolculuk saydıkları seyahatleri aynı zamanda şer'î yolculuk kabul etmek ve hükümlerin başlama-sını da, oturduğu yerleşim birimini terketmek ile kayıtlamaktır. Bugün bu, kanaatimizce toplu taşıma araçlarıyla yapılan yolculuklarda otobüsün garajı, trenin istasyonu, uçağın havaalanını, geminin limanı...terketmesi şeklinde belirlenebilir ve bu şekilde hüküm munzabıt da olur.

Namazların Kısaltılmasının Hükümü

Diğerkbir nokta namazların kısaltılmasının hükümü hakkındadır. Özellikle Hanefiler, dörtlü farz namazların kısaltılması hükümünü bir tür vacip gibi görmektedirler ve buna mecâzî anlamda

ruhsat (ruhsat-ı ıskât) demektedirler (60). Çoğunluk, yolcunun —aynen oruçta olduğu gibi (61)— namazda da eğer dilerse, kısaltabileceği, dilerse tam olarak kılabileceği görüşündedir (62). Kanaatimizce nassların tümü birden ele alındığında, varılacak sonuç, seferle ilgili bu hükümlerin birer ruhsat hükümleri olduğu şeklindedir (63).

Seferilik ruhsat hükümlerinin gerçek illetinin meşakkât olduğunu söylemiştik. meşakkâtlerin izâfi olduğu gerçeğini gözardı edemeyiz (64). Bu durumda, yolculuğu belirlemede nasıl ma'şerî vicdana yani örfe başvuruyor isek, burada da işi, yolcu olan kişinin kendi vicdanına terkederiz. Eğer kişi kendince bir meşakkât duyuyor ve buna binaen kısaltarak kılıyorsa, bu onun için Allah tarafından kendisine verilmiş bir sadakadır. Yok böyle bir sıkıntı duymuyor, gerek vakit olarak, gerekse iç huzuru olarak kendisini tam olarak kılmaya istekli görüyorsa, bu halde de azimet hükümlerine amel etmiş olur. *"Ve oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."* (65) şeklindeki ilâhî buyruk da, ortamın müsait olması hâlinde azîmetle amel etmeyi teşvik etmektedir. Konuyla ilgili âyetin *"Yolculukta bulunduğunuz zaman, eğer kâfirlerin size bir fenalık yapacağından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur"* (66) şeklinde olması, hadislerde Rasûlullah'ın (s.a.v.), yolculuğu esnasında dört rekatli farz namazlarını hep kısaltarak kıldığının ifadesi yanında, bazan kısaltarak, bazan de tam olarak kıldığının ifade edilmesi (67) bu sonucu gerekli kılmaktadır.

Kadınların Mahrem Yakınları Olmadan Yolculuk Yapmaları

Kadınların yolculuğu ile ilgili rivayetlerin çok değişik süreler içerdiğini belirtmiştik. Bu durum bize, hadislerin adı söylenmeyen genel bir esasın müşahhas uygulamaları olduğunu göstermektedir. Hadisler sefer süresini belirtmek için konulmamıştır. Bu kesin. Kesin olan bir şey daha var; o da kadınların yanlarında mahrem bir yakınları olmadan belli bir mesafeye gidemeyecekleri yasağını koymaması, bunu tamamen güven şartına bağlamasıdır. Güven ortamının olmaması hâlinde değil kadınların, erkeklerin bile yalnız yola çıkmaları, hatta evden çıkmaları caiz değildir. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.), Adıyy b. Hâtim'e, *"Eğer ömrün olur da yaşarsan, bir kadının tek başına, Allah'tan başka hiçbir kimseden korkmadan tâ Hire'den kalkıp, Ka'be'yi tavaf etmek üzere yolculuk yapacağını göreceksin"* (68) buyurmuş olması da, varılan bu sonucu desteklemektedir. Bilindiği gibi, ihtiyaçlarından dolayı kadınların çıkmalarına izin verilmiştir (69). Mescide gitmek istediklerinde de engel olunmaması emredilmiştir (70). Bu izinler, fitne ile ta'lil edil-

miş ve gündüz emniyet varsa gündüz, gece emniyet varsa gece gidebilecekleri söylenmiştir (71).

Bu durumda günümüz toplu ulaşım araçlarıyla yapılan yolculuklar için, kadınların yalnız başlarına yolculuk yapmalarını engelleyecek şer'î bir mânî yoktur. Yusuf el-Kardavî bu konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: *"Ama durum değişir de asrimızda olduğu gibi, yolculuk yüz ya da yüzlerce kişinin bir arada seyahat ettiği uçak, ya da tren gibi vasıtalarla yapılır bir hal alırsa ve kadının kendisi için artık korkmasına bir mahal kalmazsa, bu durumda onun böyle bir yolculuğa tek başına çıkmasında herhangi bir şer'î sakınca yoktur. Onun bu hali, hadise muhalefet sayılmaz."* (72). Kardavî devamla az önce zikrettiğimiz Adiy b. Hâtim hadisinin de bunu teyid ettiğini söyler.

Seferlikle İlgili Diğer Problemler

Seferlikle ilgili diğer problemlerden biri, seferiliğin ne zaman biteceği konusudur. Asil memleketine (vatan-ı aslı)(73) dönüşle yolculuğun ve ona bağlı olarak sefer ruhsat hükümlerinin biteceği konusunda görüş ayrılığı yoktur. Burada problem daha çok, ikamete elverişli bir yerde ne kadar süreyle ikamete niyet ederse, yolculuk hükümlerinin sona ereceği konusundadır. Bu konuda Hanefiler on beş günü, Şafî ve Malikîler ise dört günü esas almışlardır (74). Bu konuda yine örfü de dikkate alarak Hanefî görüşünün daha uygun olduğu kanaatindeyiz.

Turizm amaçlı yolculukların da aynı şekilde ruhsat hükümlerine tâbî olduğu, daha önceki âlimlerimizce de belirtilmiştir (75). TIR şöförleri, gemi kaptan ve işçileri gibi geçimlerini devamlı olarak yolculuk yapmak sûretiyle kazananların, hayatları boyunca da olsa yolculuk hükümlerinden istifade edebilecekleri düşüncesindeyiz (76). Sefer sebebiyle namazların cem' edilerek kılınması kolaylığını engelleyecek şer'î bir mânî görmüyoruz. Ayrıca bu uygulama, yolculuk esnasında konaklamaların ayarlanması ve namazların araç üzerinde kılınmadan (77), rükû ve secdesiyle, kıbleye yönelerek tam bir huzur içerisinde kılınması imkânını da sağlayacaktır, diye düşünüyoruz.

Nassların Değerlendirilmesi Hakkında Genel Bir Yaklaşım

Nassların değerlendirilmesi konusunda biz, İmam Şatîbî (78) gibi nassların teker teker pek bir anlam ifade etmeyeceklerini, bir bütün olarak ele alınmaları gerektiğini ve bunların örtüştükleri ortak noktanın tesbit edilerek onların birer usûl edilmesini, cüz'î

nassların da ayrıca elde edilen bu genel esaslar doğrultusunda değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Keza biz, Kur'an ve Sünnet'in bir kaynak olduğunu, bu iki kaynağın içermiş olduğu nassları, birer kanun maddesi gibi olmadığını düşünüyoruz. Onları, aynen evimizde, iş yerimizde bulunan âlât ve edevât gibi, ambarımızdaki erzak gibi görüyoruz. Nasıl ki kişi, ambarında bulunan âlât ve edevâtı aynı anda kullanmak, ambarındaki bütün erzakı aynı anda yemek zorunda değilse, müctehid de şer'î kaynaklar karşısında da aynı davranır. Ambarda birbirine zıt olan âlât ve edevât olabileceği gibi, birbirini destekleyen, birbirini tamamlayan, birbirinin yerine ikame edilebilecek olan da bulunur. Kişinin yapacağı, önce ihtiyacın ne olduğunu tespit edip, bu ihtiyacı en iyi şekilde hangi malzeme ile karşılayabileceğini belirlemek ve hiç vakit kaybetmeden, gereksiz yere enerjisini tüketmeden, ambarından alacağı o malzemeyi devreye sokmaktır. Aynı durum şer'î kaynaklar için de söz konusu olmalıdır.

İnananlar olarak hepimiz Kur'an'ın bir hayat kitabı olduğunu, Sünnet'in de yaşanmış Kur'ânî bir hayat olduğunu düşünüyoruz. Hayat hep tekdüze bir seyir izlemiyor; acı-tatlı yönleri var, zorluklar, darlıklar yanında kolaylıklar ve bolluklar da vardır. Kısaca bazan öyle, bazan de böyledir. Yaşanan hayat bir kişinin hayatı da değildir; toplumsal yönü vardır. Dinî olduğu kadar siyasî ve iktisâdîdir de. Bütün bunların yanında iklimin, tevarüs olunan kültürün, örf ve âdetin, genel telâkkîlerin dayatmaları var.

Bütün bu gerçekleri gözönünde bulundurduğumuz zaman, elbette bunlara birer çözüm olmak üzere varid olan nassların da, hep aynı muhteva ve üslubta olmayacakları; bolluk, kolaylık dönemlerine ait hükümlerin zorluk ve darlık dönemlerine ait olanlardan, oluşum dönemine ait hükümlerin gelişim ve ikbal dönemlerine ait olanlardan farklı olacağı tabîî ve bu, tabîî olduğu kadar da âşikâr olacaktır. Öyleyse bizim kendi öz kaynaklarımız içerisinde birbiriyle çelişir gibi olan, hatta çelişen, birbirinin devamı gibi olan, birbirini te'yit eden, biri diğerinin yerine ikâme edilebilecek olan nasslar ve bunlara dayalı olarak da hükümler içermesi kaçınılmaz olacaktır. Öbür taraftan bu nasslardan bazılarının mahza vahiy olma, küllî teşrî' getirme, âlemşümül olma özelliğine sahip olması yanında, diğer bazılarının şahsa ya da olaya özel (kadâyâ a'yân), yahut ma'serî vicdanın sesi, toplumsal telâkkîlerin bir ifadesi, mahallî, maddî ve manevî şartların dayatması... kabîlinden olanları da vardır ve bu inkârı kabil olmayan bir hakikat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunu böyle teşbit ettikten sonra yapılacak iş şudur: Peygamber vârisleri olan ulemâ, hazır vahiy döneminden sonra da İslâm'ı

bir din ve dünya nizamı olarak yaşanılabilir kılmakla görevli olan müctehidler, geniş katılımlı çalışmalarla önce dinin genel çerçevesini (kavâid-i külliyye, umûmâtü'l-Kur'ân ve's-Sünne) çok iyi belirlemeliler ve ulaşılan sonuçları günümüz şartlarını ve insanını dikkate alarak anlaşılabilir ve sevilerek kabul edilebilir bir söylem haline getirmelidirler. Sonra her konu ile ilgili özel nassların istikrâsı sonucu ilkeler tesbit edilmeli ve diğer cüzî deliller/nasslar çizilen çerçevede içinde ve belirlenen ilkeler ışığı altında —ilgili uzmanların önerileri de dikkate alınarak— değerlendirilmeli; genel amaca ulaştırıcı, şartlara ve ortama en uygun çözümlere yol verici seçimler yapılmalıdır.

Bu izahtan da anlaşılacağı üzere cüz'î nassların değerlendirilmesi ve aralarında seçim yapılması önemli olacak ve bu seçim, hiçbir zaman keyfî olmayacağı gibi nihaî de olmayacaktır. Bu bağlamda —uygulamada kabul etmekle birlikte— neshi, te'âruzu birer çözüm değil, kaynak zenginliğimizi kısırlaştıran, işleri zora ve çıkmaza sokan yaklaşımlar olarak görüyoruz. Uygulamada muahhar tarihli olup, öncekini neshettiği ileri sürülen nassları, günümüz için aynı değerle kabul ediyor ve her birinin kendisine ait uygulanabilir ortamı olduğunu düşünüyor, hiçbir nassın kendi özel ortamından soyutlanarak değerlendirilemeyeceğine inanıyoruz. Keza tek bir nassın, birden fazla uygulama şekli olabileceğini, bu uygulamaların, hükümden gözetilen maksadı gerçekleştirmek için başvurulacak birer araçlar, yollar olacağını düşünüyoruz. Aksi takdirde belli bir uygulamayı tamamen farklı ortamlara teşmil etme gibi bir yanlışlığa düşüleceğini veya nassın dondurulacağını, bunun ise İslâm'ın yaşanılmaz hâle gelmesi ve —maalesef günümüzde olduğu gibi— hayattan kısmen ya da tamamen uzaklaştırılması gibi bir sonucu doğuracağını düşünüyoruz.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: İslâm şeriatının nassları vahye dayalı olması hasebiyle kalıcıdır ve kıyamete kadar değişmeyecektir. Değişiklik bu nassların yorumunda, onlardan çıkarılan hükümlerde ve elde edilen hükümlerin uygulanmasındadır.

Bu genel tesbiti gözönünde bulundurarak meselemiz olan sefer konusuna baktığımızda, farklı bir sonuç görmemekteyiz. Burada problem —görüldüğü üzere— herşeyden önce hükmün tespitinde, sonra da onun günümüze taşınmasındadır. Mezhepleri bir bütün olarak ele aldığımızda, sefer konusunda hükümlerin netleşmediğini, bütün mezheplerin aynı hüküm üzerinde görüşbirliği etmediklerini görüyoruz. Bu da konu ile ilgili nassların yoruma açık ve örnekleme mâhiyetinde ortam gereği birbirinden farklı ve çok oluşundan kaynaklanmaktadır (79). Günümüz şartlarına çözüm ararken, bir mezhep içerisinde yerleşen hükümleri hareket noktası kabul ettiğimiz

zaman ancak değişikliklerden söz edebiliriz. Kaldı ki bunlar bile, bir hüküm değişikliğinden çok, illeti belirlenmiş hükümlerin, aynı illetten hareketle yeni olaylara tatbiki türünden (tahkîku'l-menât) işlemler olmaktadır.

Biz, İslâm şeriatının her zaman ve mekâna uygun düşeceğini, her türlü ihtiyaca cevap verebileceğini, bunun için gerekli olan kaynak zenginliğine ve gerekli esnek amaç ve yapıya sahip olduğuna inanıyoruz. Tarihte ve günümüzde sıkıntılar İslâm'ın, belli bir mezhep dairesi içinde ele alınması ve yorumlanması, nasslardan çok, imamlarca o nasslardan çıkarılan hükümlere bakılması, usûl ve ilkelere çıkarılan bu hükümlerin istikrâsı yoluyla elde edilmesi, şeriatın oluşumu esnasında yaşanan tadrîcî kemal hâlinin, ilâ nihayé hep öyle devam edeceği şeklinde doğrusal bir gelişme nazariyesinin öngörülmesi, tekrar başa dönmeye imkân verebilecek devrî bir anlayışın kabul edilmemesi olduğunu düşünüyoruz.